ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ – 2006

УДК 796 (091) (477.73)

Тригуб П.М., Довгань Н.Ю.. Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, Миколаїв, Україна

Тригуб Петро Микитович. Доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, завідувач кафедри історії та філософії МДГУ імені Петра Могили. Закінчив історичний факультет Харківського державного університету у 1958 році. Автор близько 120 наукових публікацій, в т.ч. 10 монографій та навчальних посібників. Коло наукових інтересів – *Україна в період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., історичне краєзнавство.*

Довгань Надія Юріївна (1961 р.н.). Закінчила факультет фізичного виховання Миколаївського педагогічного університету в 1982 році. Кандидат педагогічних наук, доцент, майстер спорту з гімнастики та акробатики, завідувач кафедри фізичного виховання і спорту Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П.Могили. Тема наукового дослідження – *історія фізичного виховання і спорту в Україні.*

Українське козацтво у XVI-XVIII ст. та його роль у розвитку фізичної культури та спорту

У статті розкриваються питання виникнення козацтва та заселення ним території Північного Причорномор'я та Приазов'я, розглядаються три козачих війська – Азовське, Бузьке та Чорноморське, характеризуються особливості розвитку фізичної культури та спорту за часів існування козацтва в Україні, зокрема простежується взаємозв'язок між святково-ігровою діяльністю та військово-фізичною підготовкою.

In the article the problems of appearing of the Cossacks and their settlements in the North Prychornomor'ya and Pryazov'ya are cleared out. Three Cossacks military forces – the Azov, the Boug and the Black Sea ones - are under the authors' consideration. Peculiarities of the development of physical culture and sports during the Cossacks epoch in Ukraine are characterised. Interconnection of holiday-game and military -physical activities is marked.

Феноменом української історії є козацтво, яке виникло в кінці XV ст. і відіграло винятково важливу роль у розвитку національно-визвольного та соціального рухів України, відновленні української державності у XVII-XVIII ст., боротьбі з іноземними загарбниками. Склалася своєрідна козацька культура, складовою частиною якої були ігри та військові вправи, що сприяло фізичному загартуванню козаків. Вивчення фізичної культури та спорту за часів козацтва в Україні має важливе значення, оскільки дозволяє визначити роль козацтва в історії українського народу, розкрити духовні та матеріальні цінності козацької культури, дослідити вплив суспільно-політичного ладу на форми фізичного виховання.

Історія українського козацтва знайшла досить широке відображення в працях А.О.Скальковського, Д.І.Яворницького, Д.І.Багалія, О.М.Апанович, В.А.Смолія, В.І.Сергійчука та багатьох інших дослідників, однак дуже мало робіт, в яких би висвітлювалася роль козаків у розвитку фізичної культури та спорту, тому автори цієї статті ставлять своєю метою певною мірою заповнити цей пробіл.

Північне Причорномор'я та українське Приазов'я – важливий промислово-аграрний регіон нашої держави. Завдяки своєму розташуванню цей край здавна належав до числа залюднених, зокрема тут проживали слов'янські племена уличів та тиверців, ще з IX ст. через його землі йшов торгівельний шлях між Київською Руссю та Візантією, країнами Кавказу й Близького Сходу. Однак з XIII ст. приазовські землі були спустошені монголо-татарською навалою, і ця територія спочатку входила до складу Золотої Орди, а з XV ст. – Кримського ханства. Отже, південно-східні українські землі у XIV-XVI ст. були майже спустошені, оскільки українське населення, яке почало тут селитися за часів Польсько – Литовської держави відступило у більш безпечні землі, а цей край став тереном, де кочували кримські та ногайські татари.

У XVI ст. на межі з Кримським ханством з'явилось сильне військово-політичне об'єднання – Запорозька Січ, яка стала форпостом для боротьби проти татарських нападів, що, з іншого боку, сприяло новому притоку населення в цей регіон і подальшому освоєнню спустошених земель у XVI – XVII ст.

Українське козацтво, Запорозька Січ стали головною рушійною силою національно-визвольної війни середини XVII ст. на чолі з Богданом Хмельницьким, відіграли виняткову роль у створенні й функціонуванні козацько-гетьманської держави.

З ліквідацією гетьманату (1764 р.) та Запорозької Січі (1775 р.) змінилась і роль козацтва. Частина запорожців була переселена на Кубань, інші втекли до Туреччини і заснували там Задунайську Січ. В кінці XVIII – першій половині XIX ст. царський уряд, виходячи із складної зовнішньополітичної ситуації, створює Чорноморське, Бузьке та Азовське козачі війська.

Після зруйнування Запорозької Січі новим осередком козацтва стала Задунайська Січ. Але вже в першій чверті XIX ст. Січ знаходилася у стані глибокої кризи, що було пов'язано зі змінами в її складі та внутрішньому устрої. Це одна з найважливіших причин переходу козаків до Російської імперії. Наступна причина, яка проявилася значно пізніше, це – зміцнення зв'язків з царизмом, загальне поліпшення стосунків між козаками і російськими урядовцями. Прикладом може бути листування кошового отамана Задунайської Січі Й.Гладкого з градоначальником Ізмаїлу генералом С.Тучковим, в якому останній від імені уряду обіцяв пільги і "всепрощение" всім козакам в разі повернення в межі Росії [1]. Налагодження стосунків велося особливо активно з російського боку в зв`язку з наближенням чергової війни з Туреччиною.

Ще однією причиною переходу козаків, можливо, дуже суб`єктивною і суперечливою, є постать самого кошового отамана, який і сам орієнтувався на Російську державу і зорієнтував козаків. В чомусь саме його свавільні та зухвалі дії привели козаків до російських кордонів [2]. І остання причина, яка й подала привід для переходу, – суперечки з Портою. Такі суперечки виникали періодично, як з вини Порти, так і козаків: інколи Порта нехтувала думками і почуттями козаків, інколи козаки виходили за межі дозволеного, захищаючи власні інтереси. Врешті-решт, останній з таких конфліктів і став приводом до рішучих дій [3].

10 травня 1828 року Й.Гладкий і десять козаків з'явилися в Ізмаїльському порту, а згодом прибула й основна частина козаків [4], які й стали ядром нового війська. Яку ж мету переслідував уряд, створюючи Азовське козаче військо? По-перше, це була спроба використати той козацький досвід, який був яскраво продемонстрований козаками у війні 1828-1829 років. Саме позитивне ставлення імператора до козаків, і особливо до їх отамана, допомогло Гладкому організувати окреме військо, бо об`єктивно російська військова структура не потребувала такого з`єднання, не було гострої необхідності в створенні нового іррегулярного війська. Новостворене Азовське військо користувалося Статутами та Положеннями вже існуючих козачих військ [5] і не являло собою нічого нового і значного у військовому

міністерстві імперії.

Кінцевою метою уряду було заселення місцевості навколо Анапи за допомогою козаків, які б забезпечили ще й охорону цієї території від черкесів. Але обставини змусили уряд тимчасово відмовитися від такого плану і організувати задунайців у військове з'єднання. Значну роль тут зіграв і кошовий отаман, вже полковник російської армії, Й.Гладкий, який бажав створити неодмінно окреме військо і обов`язково його очолити. Але була ще одна мета, яку переслідував уряд, створюючи Азовське військо. Прихильність уряду і самого імператора до переселенців-задунайців повинна була привернути увагу колишніх запорожців, що залишилися на турецьких землях, і стимулювати їх повернення до Російської імперії, що, в свою чергу, зміцнило б російські кордони. Все це врешті-решт і визначило причини створення Азовського козачого війська.

Азовське військо проіснувало близько 30 років в Приазов'ї і в 60-х роках XIX ст. було поступово переселено в Анапський округ, на Кубань [6]. За цей час азовці вже пристосувалися до умов Приазов`я. Вони самі забезпечували себе матеріально. Військо мало чітко визначені функції. В 1837 році створена флотилія, яка проіснувала до ліквідації війська, що свідчить про її ефективність [7]. Військо відзначилося в Кримській війні і отримало нагороду [8]. І все ж військо ліквідується, а козаки переселяються до Анапи.

За 30 років існування азовське козацтво значно вплинуло на розвиток Південної України, але однозначно визначити місце війська в державний структурі Російської імперії дуже важко. Безумовним є той факт, що обидві сторони – козаки і уряд – були зацікавлені в співпраці, яка й відбулася, незважаючи на розбіжності в завданнях та напрямках діяльності козацтва і уряду. Уряд не намагався відродити традиції козацтва або створити на базі Азовського війська справді бойове з`єднання. Уряд створив зручну для себе військово-адміністративну одиницю і дав можливість колишнім селянам, які й складали це військо, повернутися до звичної праці, при цьому зберіг деякі привілеї козацького стану.

Своєрідною і мінливою була доля Бузького козачого війська. Початок його формування відноситься до 1769 року. Тоді йшла чергова російсько-турецька війна (1768-1774 років). Командування турецької армії укомплектувало один кавалерський полк некрасовцями, волохами, сербами, болгарами і іншими представниками балканських християнських народів і двинуло його під Хотин, де дислокувалася російська армія прославленого полководця Румянцева. Проте полк не став битися і у повному складі перейшов "під прапори Румянцева", який прийняв їх і дав можливість воювати проти Туреччини.

В ході війни полк поповнювався кіннотниками з місцевого українського населення, брав участь у різних битвах цієї тривалої війни і зберіг свої бойові якості.

З її закінченням вже ціле козаче військо було переведено на Україну і поповнено до встановлених штатів. Румянцев, тоді вже фельдмаршал, запевнив козаків, що "під заступництвом Російської держави знайдуть вони спокійне життя і будуть нагороджені вигідними для поселення і обзаведення землями". А спеціальним маніфестом їм обіцяно тридцятирічна пільга від податків і повинностей.

Дійсно, їм виділили землі на лівобережжі Бугу, що став межею між Росією і Туреччиною. Там вони несли прикордонну службу. Поряд розміщувався інший козачий полк, відомий під назвою "Новонавербований", теж сформований в роки війни "з різних іноземців" ("Іно-племінників"). Відведені козакам обширні прилеглі до Бугу землі були віддаленими від міст, обживалися вони "великою працею". Вісім років влаштовувалися і користувалися пільгами, а в 1783 році (з приєднанням Кримського ханства до Росії) начальник Новоросії Г.А. Потьомкін визначив ці полки для бойової служби тимчасово по Бугу, поблизу їх вогнищ. А саме військо (два полки) було посилено іншими підрозділами [9].

В 1787 році спалахнула нова війна з вини Туреччини, підштовхувана Францією. Потьомкін відвів Бузьке військо в тил. Потім козаків знову підтягли до лінії фронту. До 1787 року військо зміцнювалося, доведено було до півтори тисячі козаків, тобто склало фактично три козачі п'ятисотенні полки. З того часу до кінця війни воно знаходилося "в безперервній дії", зокрема, штурмувало Очаків і Ізмаїл, було під Акерманом і Бендерами. Питання про остаточний, стабільний статус бугців розглядалося довго. Нарешті, Катерина II "повеліла вирішувати" його князю П. Зубову, всесильному сановнику, який заступив Г.А. Потьомкіна після його смерті (1791 рік).

Новоросія, поповнена територією Кримського ханства, набула особливого стратегічного, економічного і політичного значення в системі регіонів Російської імперії. Спочатку Катерина II сама взялася управляти цим дуже важливим краєм, але незабаром передала свої функції Платону Зубову, який зосередив в своїх руках величезну владу. Він був прямим начальником Бузького війська, яке було перейменоване у Вознесенське козаче

військо.

Павло І (як тепер говорять, непередбачуваний в своїх вчинках і рішеннях), ставши на шлях заперечення спадщини Катерини ІІ у внутрішній і зовнішній політиці, у 1797 році приступив до розформовування Бузького козачого війська. Частина була розпущена по домах, іншу частину залишив на Дністрі і березі Чорного моря для продовження прикордонної служби, а у 1800 році їх "поверстали в селянський стан", тобто перевели в розряд державних селян. Від Дністра і Чорноморського побережжя відвели їх за Буг і постійним їх місцеперебуванням стали Єлисаветградський, Ольвіопольський і Херсонський повіти.

Проте така ситуація не влаштовувала козацтво. Особливо воно було незадоволене податками і повинностями. Зі вступом на трон Олександра І у козаків зародилася надія на зміни на краще. Тим більше що новий цар уславився лібералом, більш доступним, ніж його батько. Вже у вересні 1801 року група представників війська звернулася до Олександра І з проханням повернути їх на службу. Питання це обговорювалося в урядових колах та вузькому оточенні царя, в результаті всі інстанції висловилися на користь козацтва і запропонували знову сформувати відносно сильне військо з 3-х полків, один з яких повинен по черзі знаходитися на Дністрі [10].

Цар з проектом відновлення війська погодився, 28 квітня 1803 року написав на ньому довгождане – "бути цьому". Військо у складі трьох полків знову почало функціонувати. В законі про цього є особлива стаття. Вона торкалася майбутнього особового складу війська: "Надати бузьким козакам право примножувати їх стан людьми з-за кордону, або одноплемінними, як ось: Молдавією, волохами, болгарами тощо, до чого вони, несучи на Дністрі варту, можуть мати всяку зручність; але строго заборонити їм зловживань, приймати природних поселян в козаки, рівно як і поселяти селян на їх землі". Ця стаття відобразила зовнішньополітичні інтереси царського уряду на Балканах і Подунав'ї. Вона відкривала для представників названих народів можливості вливатися в козацтво – привілейований військовий стан, тобто для біженців був відкритий шлях до Росії, що витікало зі всієї системи балканської політики царського самодержавства. Тільки біженцям з Балкан надавалася така можливість [11].

У такому вигляді Бузьке військо проіснувало до 1817 року. Воно брало участь в бойових операціях і війнах 1806-1812 років, Вітчизняній війні 1812 року, в закордонному поході російської армії 1814 року. Війну козаки сприйняли як буденну справу. В мирні роки (1814-1817 роки) військо базувалося за Бугом. В 1817 році Бузьке козаче військо ліквідували і на його основі створили Бузьку уланську дивізію.

Чи залишили бузькі козаки слід в Лівобережному Подністров'ї? Безумовно. Якась частина їх осіла назавжди ще на початку 90-х років XVIII століття, інші (за деякими даними, більше двох тисяч чоловік) прийшли і вселилися в молдавські села в період з 1797 по 1803 років.

Щодо етнічного складу Бузького війська, то спочатку воно складалося як молдавсько-болгарсько-сербське. При пересуванні углиб України воно поповнювалося за рахунок українців і росіян. Якийсь час Бузький полк входив у велике козаче з'єднання – Катеринославський козачий корпус. В період війни 1806-1812 років військом командував князь Кантакузен, полками – Єльчанінов і Бадаєв [12].

Історія Лівобережного Подністров'я була пов'язана з перебуванням ще одного крупного на ті часи війська – Чорноморського. Це військо, разом з Донським, Уральським і деякими іншими, було довговічним і як самостійне козаче формування проіснувало до Жовтневої революції (відоме в історії з 1860 року як військо Кубані). Його виникнення було пов'язане з діяльністю Г.О. Потьомкіна-Таврійського.

В умовах складної зовнішньополітичної ситуації кінця 80-років XVIII століття царський уряд вирішив привернути на військову службу на Україні козаків Запорозької Січі, але ініціатива виходила від самих козаків, що клопотали перед Катериною ІІ, яка проїжджала по Новоросії до Криму в 1787 році, про формування Запорозького війська в нових умовах, що і було дозволено в тому ж році [13].

Потьомкін отримав звання великого гетьмана Катеринославського і Чорноморського козачих військ. Цій події Катерина ІІ надавала не тільки чисто військового значення як чиннику зміцнення військової могутності на Півдні, але і політичного, оскільки формування козачих полків мало сприяти включенню до складу Росії Правобережної України. Спочатку відновлене військо називалося "Кошем вірних козаків", а з 1789 року – Чорноморським козачим військом.

За зразком Запорозької Січі воно складалося з трьох підрозділів – піхотного (пішого), кінного і флотилії. Очолював його кошовий отаман (першим був полковник Білий). Військо пройшло важкий ратний шлях у війні 1787-1791 років. Воно брало активну участь в штурмах фортеці на острові Березань, Очакова, Гаджібея, Ізмаїла, Килії, Бендер. Щоб мати уявлення про силу війська, відзначимо його особливу роль у штурмах Очакова і Ізмаїла, де козакам належала

вирішальна роль. Під Ізмаїлом в найважчому секторі штурму – з боку Дунаю – чорноморці виставили чотири тисячі чоловік (вісім полків) і всю флотилію з артилерією.

На третій рік війни, по завоюванні Гаджібея, Хаджібера (згодом Овідіополя) і Бендерської фортеці, Чорноморське військо на зиму було відведено за Дністер і, отримавши в своє розпорядження землі на південь від "Бендерського шляху" (Бендери – Вознесенськ), активно приступило до побудови селищ і хуторів. В короткий час було засновано 25 станиць з хуторами в смузі від берега Чорного моря до с. Тернівки (в околицях Тирасполя). Кошове правління розпоряджалося трьома округами ("паланками"). Чорноморці, передислоковані за Дністер, несли прикордонну варту по лівому берегу.

Військо за чисельністю було значним – 12,5 тисяч чоловік. (Таким було Запорізьке військо в рік його скасування.) Воно включало козаків і так званих "підданих" жителів Придністров'я (Молдавії, українців, росіян і ін.). До числа останніх включалися жителі, що осіли там до приходу і під час перебування на Дністрі Чорноморського війська.

Війна продовжувалася, і в 1790-1791 роках військо знову брало участь в боях на Дунаї і за Дунаєм, але не всім складом, а частиною виділених підрозділів. На лівому березі Дністра і на території "Очаківської області" (землі між Дністром, Бугом, Чорним морем і річками Ягорлик і Кодима на півночі), в паланках залишалися козаки, їх сім'ї і "піддані" – всі займалися господарськими справами. Безпосередньо прилягаючі до Дністра входили в "Дністровську паланку".

Поселене військо все більше перетворювалося на привабливий центр запорожців. Козаки масами спрямовувалися в "кіш" на Дністрі. Одночасно йшли і інші селяни, що потрапили в залежність від поміщиків, а козаче командування їх не видавало. Росла чисельність і козаків, і "підданих".

Військо жило на самозабезпеченні, за винятком підрозділів, які знаходилися на фронті. Вони одержували державне забезпечення – грошову допомогу, фураж, порох, свинець, часткове обмундирування.

За дії в бойових операціях військо одержало схвальні відгуки і оцінки з боку вищого командування і завоювало право на своє постійне існування. І якщо Катеринославське, частково Бузьке і Українське війська після воєн повністю розпускалися, або повторно відроджувалися, то питання про скасування Чорноморського війська не підіймалося [14].

З укладенням Ясського миру в грудні 1791 року межею Росії став Дністер. Чорноморське військо було зосереджено по Лівобережжю і на схід від нього (аж до Єнікале і Березані) і контролювало прикордонну ситуацію. Його особовий склад посилено займався сільськогосподарським виробництвом, будував селища, користувався багатим промислами (рибними і соляними).

Чорноморське військо в етнічному відношенні, як і інші війська, було різноманітним. Основну його масу складали українці, на другому місці за чисельністю знаходилася молдавани, потім – росіяни, болгари і інші. Дуже тісні житейські відносини склалися у українців і молдаван: вони спільно проживали в станицях, або, як їх тоді називали, "слободах". Зустрічались селища з українців і росіян, а в Слободзеї ("Кошовій резиденції") пліч-о-пліч проживали українці, молдовани і росіяни.

Військо збільшувалося, воно закономірно хотіло жити в добробуті і достатку, приводило себе в порядок, проявляло турботу про поранених, немолодих, вдів, дітей. Для майбутнього необхідна була міцна юридична база (до 1835 року в житті мирному і бойовому козаки керувалися звичаями і традиціями), їм необхідне було непорушне право на землю (із землекористуванням служивого).

Після смерті Г.О.Потьомкіна нові сановники і вельможі мов би забули про військо. Проте самі чорноморці нагадали про себе. Їх авторитетна і поважна делегація на чолі з військовим писарем Головатим виїжджала до Петербурга, де остаточно і визначилася їх доля: Чорноморське військо повинне було переселитися на Кубань у повному складі, де мало отримати близько чотирьох мільйонів десятин землі, великий простір на березі Азовського моря і всі козачі пільги і привілеї.

В кінці 1792 – весною 1793 років військо з сім'ями, майном п'ятьма колонами перейшло на нове і остаточно за ним закріплене місце проживання. Сама операція передислокування приблизно 13 тисяч чоловік, більш 2 тисяч кінноти, артилерія, 51 човна (на них розмістилося три тисячі козаків) і численного обозу з сім'ями є видатною подією в міграційних процесах. Але не всі побажали переселитися, чимало козаків було затримано поміщиками, в маєтках яких вони проживали в зимові сезони, а більшість "підданих", тобто жителів молдавських сіл, залишилися на місці. Всього не перемістилося на Кубань дві тисячі чоловік, які потім були включені в розряд державних селян Подністров'я. Все ж таки частина козаків з Молдавії пішла на Кубань (там живуть далекі нащадки), збереглися і крупні селища.

Чорноморське і Катеринославське козачі війська в кінці 80-х років XVIII століття

складали значну силу – більше 22 тисяч чоловік і поступалися лише Донському війську (28125 чоловік). У всіх же козачих військах країни значилося тоді 73650 чоловік, і, отже, на названі два війська припадав 31%. Саме вони безпосередньо брали участь у складі головних сил при узятті могутніх фортець Очаків, Бендери, Ізмаїл, демонструючи завзятість, стійкість і безстрашність. Вони залишили глибокий слід в подіях російсько-турецької війни 1787-1791 років [15].

Українські козаки велику увагу приділяли військовому вишколу і фізичним вправам. Аналіз літературних свідчень, архівних матеріалів і етнографічних даних дозволив встановити, що широке розповсюдження серед козацтва отримав кулачний бій. Значно менше були поширені змагання в боротьбі [16].

В науково-історичній літературі кулачний бій визначається як "бій кулаками, без застосування зброї" [17], "бійка кулаками, для забави, з молодецтва", під час якої дотримувалися певні правила [18].

Змагання з використанням елементів боротьби складає "єдиноборство без зброї і без побоїв і бійки, де супротивники тільки прагнуть подолати один одного, повалити з ніг додолу" [19, с. 117].

Зміст обох видів народного змагального єдиноборства козаків (кулачний бій і боротьба) реалізовувався в контактному єдиноборстві суперників за допомогою ударів, захоплень або кидків без застосування зброї. Таким чином, правомірно об'єднати їх під загальною назвою "традиційні рукопашні змагання".

Протиборство в кулачному бою ("кур-кульках") було розділено на три етапи: підготовча ("зачин"), основна і заключна частини. В цьому виді змагань брала участь переважна більшість чоловічого населення станиць, починаючи з 7-річних хлопчиків. Діти і підлітки брали участь в "зачині" бою, хлопці – в основній частині. Кульмінація досягалася зі вступом до масового поєдинку дорослих козаків [20].

Змагання проводилося за єдиними правилами, які строго виконувалися. Заборонялося бити лежачого, ударяти супротивника ногами, нападати ззаду, використовувати в бою які-небудь предмети і зброю. З появою крові у одного з суперників індивідуальні сутички припинялися. Контроль за дотриманням правил здійснювали старики [21].

Разом з тим, викликає сум той факт, що поступово кулачні бої втрачають своє первинне значення – освоєння козаками різних прийомів рукопашного бою без зброї. Із строго регламентованих поєдинків кулачні бої перетворилися на масові побоїща, що нерідко приводило до тяжких тілесних пошкоджень учасників.

Як відомо, козаки вели військовий спосіб життя в умовах прикордонної служби і регулярних бойових дій. Через це, окремі фізичні вправи і народні ігри поступово перетворюються на засоби військово-прикладної підготовки з елементами єдиноборства. Типовою в цьому відношенні є дитяча гра "Черкеси". Освоєння прийомів боротьби в грі відбувалося в ході індивідуальних і групових взаємодій конфліктного характеру з включенням захоплень і кидків. Е.А. Покровський характеризував народні ігри з елементами боротьби як змагання, "сприяючі зміцненню м'язів всього тіла, особливо ж спини, рук і ніг" [22].

Серед афористичних жанрів, існуючих у козаків, утворився цілий пласт прислів'їв, приказок і загадок, пов'язаних з традиційними рукопашними змаганнями. У кулачного бійця високо цінувалися силові здібності – "Богатирська рука тільки один раз б'є". Визначальна роль відводилася мужності і хоробрості учасників змагань: "Бій відвагу любить"; "Назад тільки раки лазять". Особлива увага зверталась на дотримання правил поєдинків – "Не той правий, хто сильніший, а той, хто чесніший" [23].

Один з прийомів ведення кулачного бою, пов'язаний з груповими діями бійців, знайшов віддзеркалення в загадці: "Стали хлопці в ряд, проходити не велять" (відгадка – "Тин") [24]. "Тин" (огорожа з переплетених між собою гілок) асоціюється тут зі "стіною". "Стіна" являла собою "щільно зімкнутий ряд, лад бійців", що складається з однієї або декількох шеренг. Необхідно відзначити, що кращі бійці – "стеночники" успішно виступали в змаганнях боксерів найвищого рівня і зробили великий внесок у становлення вітчизняної школи боксу. Якщо врахувати, що в "куркульках" переважно брали участь хлопці, об'єктивна картина появи подібної загадки стає повністю зрозумілою.

Народні види єдиноборства, що існують в станицях козаків, не несли в своїй основі особливої агресивності. Як підтвердження цього існувала приказка: "Дрались, бились, доки не помирились" [25]. Після закінчення змагання, за традицією, суперники влаштовували спільне гуляння, під час якого обговорювали хід поєдинку, прийоми ведення сутички, характеризували учасників за здібностями. Це сприяло з'ясуванню окремих моментів і розбору всього змагання, роботі по усуненню помічених недоліків і посиленню тактичної підготовленості учасників.

Постійна готовність козаків до ведення рукопашної сутички в реальних бойових умовах виразилася в жанрі народного пісенного

Література

1. Гладкий В.О. О.М.Гладкий – кошевой атаман Запорожской Сечи // Русская старина. – М., 1881. – Т.30. – № 2. – С.383.
2. Короленко П. Азовцы // Киевская старина. – К., 1891. – Т.34.- № 7. – С.63.
3. Яруцкий Л. Атаман Гладкий и азовские казаки // Мариупольская старина. – М., 1991. – С.65.
4. Державний архів Одеської області, ф.1, оп.214, спр.7, арк. 7, 32, 36.
5. Полное собрание законов Российской империи: Собрание второе. – Спб., 1833. – Т.VII. – С.336-338.
6. Гладкий В.О. О.М.Гладкий – кошевой атаман Запорожской Сечи. – С.181-193.
7. Щербина Ф. История казачьего войска. – Екатеринодар, 1992. – Т.2. – С.351.
8. Короленко П.П. Двухсотлетие Кубанского казачьего войска. 1696-1896. – Екатеринодар, 1896. – С.68.
9. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения // Киевская старина. – Т. XIX. – Киев, 1887. – С. 465.
10. Ден В.Э. Население России по пятой ревизии. – Т.1. – М., 1902. – С. 160.
11. Полное собрание законов Российской империи. – Т. XVII. – № 20754; Т. XXXIII. – №26481.
12. Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения. – С.592-626.
13. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XVIII веке. – М., 1958. – С. 321-322.
14. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг. – М., 1959. – С. 190.
15. Голубицкий В.И. Черноморское казачество. – Киев, 1956. – С.71.
16. Горбунов Б.В. Тралиционные рукопашные соревнования в народной культуре восточных славян XIX – начала XX вв.: Историко-этнографическое исследование. – М.: Коорд.-мет. центр ин-та этнологии и антропологии РАН, 1997. – С.15-26.
17. Словарь русского языка XI-XVII вв. – М.: Сов. энцикл., 1975. – Т.1. – С.538.
18. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусського языка. – М., 1981. – Т. 1. – С.215.
19. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусського языка. – М., 1978. Т. 1. – С.117.
20. Матвеев О.В. Слово о казачестве. – Краснодар, 1995. – С.236.
21. Горлова И.И. Культура казацких станиц (1794-1917): Исторический очерк. – Краснодар, 1993. – С.91.
22. Покровский Е.А. Детские игры. – М., 1895. – Ч.137.
23. Пословицы, прибаутки и загадки казачества / Сост. Л.Б.Мартыненко, И.В.Уварова. – Краснодар: КГУ, 1993. – С.25, 26, 27, 38.
24. Там само. – С.56.
25. Там само. – С.27.
26. Записки о Южной Руси / Сост. П.Кулиш. – Спб., 1859. – Т.1. – С.141.

Надійшла до редколегії 04.05.2006 р.